

Philosophy of Religion Studies, Iranian Association for Philosophy of Religion
Biannual Journal, Vol. 12, No. 1, Spring & Summer 2023, pp. 261-284
Paper Type: Research Article

The Sacred Reading of Nature as a Complete Entity: An Analysis of Pierre Teilhard de Chardin's Theory

Saeed Emami Nasab*
Rasoul Rasoulipour**
Mohammad Saeedi Mehr***

Abstract

The relationship between the sanctity of nature and the issue of evolution is a significant challenge within contemporary philosophy of religion. Some philosophers argue that evolution can explain the dynamic processes of nature without invoking a creator. However, Pierre Teilhard de Chardin, a French Jesuit theologian, while accepting science and the theory of evolution, offers a perspective that simultaneously encompasses the sanctity and purposefulness of nature. He posits that evolution is not merely a biological process but also a spiritual journey moving towards a transcendent goal, which necessitates the presence of God. This paper analytically examines Teilhard's interpretation of the sacred, integrated nature of evolution. He distances himself from traditional Christian readings and redefines Christianity to elucidate its relationship with modern science. By introducing the concept of the "Noosphere," Teilhard envisions the ultimate trajectory of evolution as leading to a global and sacred consciousness. His theoretical framework renders evolution compatible with the preservation of nature's sanctity and spirituality.

Keywords: Evolution, Sacred Nature, Pierre Teilhard de Chardin.

---

* Ph.D. Candidate in Islamic Theology, Shahid Motahari University, Tehran, Iran (Corresponding Author), saeedemameenassab@gmail.com

** Assistant Professor, Department of Philosophy, Kharazmi University, Tehran, Iran, rasouli@khu.ac.ir

*** Professor, Department of Philosophy, Tarbiat Modares University, Tehran, Iran, saeedi@modares.ac.ir

Date Received: 10/05/2024, Date of Acceptance: 07/08/2024

 Copyright©2010, Iranian Association for Philosophy of Religion. This is an Open Access article.

This work is licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License. To view a copy of this license, visit <http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/> or send a letter to Creative Commons, PO Box 1866, Mountain View, CA94042, USA.

The Sacred Reading of Nature as a Complete Entity: An Analysis of Pierre Teilhard de Chardin's Theory

Extended abstract

The relationship between the sanctity of nature and the concept of evolution is one of the most debated issues in contemporary philosophy of religion. While naturalistic explanations often assert that evolutionary processes negate the need for a divine creator, religious perspectives strive to preserve the sacred essence and spiritual significance of nature. This tension raises critical questions: Can the sanctity of nature coexist with scientific accounts of evolution? Does the evolutionary process inherently lack a purpose, or can it be seen as part of a divine plan?

Pierre Teilhard de Chardin, a French Jesuit theologian and scientist, provides a unique perspective that seeks to bridge this divide. Teilhard accepts the scientific validity of evolutionary theory while proposing a theological framework that endows evolution with spiritual significance. He interprets evolution as not merely a biological mechanism but as a sacred and purposeful process moving towards a transcendent goal, which he calls the "Omega Point." In Teilhard's view, this ultimate destination reflects a state of divine unity and consciousness.

This study explores Teilhard's redefinition of evolution and its implications for the sanctity of nature. It addresses three central questions:

1. How does Teilhard de Chardin reconcile the scientific narrative of evolution with the theological understanding of nature's sanctity?
2. What role does his concept of the "Noosphere" play in framing evolution as a spiritual journey?
3. How does Teilhard's reinterpretation of Christianity align with or diverge from traditional theological doctrines?

This study adopts an analytical methodology to examine Teilhard de Chardin's philosophical and theological ideas through his primary texts, such as *The Phenomenon of Man*, and relevant secondary literature. The analysis evaluates his framework's relevance to contemporary discussions on science and religion, focusing on his synthesis of theological concepts with scientific discoveries and his contribution to redefining the relationship between humanity, nature, and evolution.

The findings demonstrate that Teilhard de Chardin's vision offers a profound synthesis of evolution and spirituality. His perspective sheds light on three major areas:

Teilhard rejects the traditional dichotomy between science and religion. He argues that evolution is not a random or purely materialistic process but one infused with divine intentionality. By integrating theology with evolutionary science, Teilhard redefines Christianity as a dynamic faith that embraces the unfolding story of the cosmos. His framework shifts the focus from static interpretations of creation to a progressive understanding of nature's sanctity.

Central to Teilhard's thought is the idea of the "Noosphere," a realm of collective human consciousness that emerges from the evolutionary process. As humanity advances intellectually, spiritually, and socially, the Noosphere becomes a unifying force, directing evolution toward its ultimate goal—the Omega Point. This concept underscores the interconnectedness of humanity and nature, emphasizing that evolution is both a biological and spiritual phenomenon.

Teilhard envisions the Omega Point as the culmination of evolution, where all elements of creation converge in a state of divine unity and transcendence. This ultimate destination reflects the sacred purpose inherent in nature's evolutionary trajectory. For Teilhard, the Omega Point is not only a theological concept but also a practical vision for humanity's role in fostering global consciousness and spiritual progress.

Teilhard de Chardin's perspective challenges reductionist views of evolution by presenting it as a process imbued with meaning and sanctity. His integration of science and spirituality offers a compelling response to criticisms that evolutionary theory undermines religious belief. Unlike traditional theological interpretations that often see evolution as a threat to the sanctity of nature, Teilhard embraces it as a divine mechanism for creation's ultimate purpose.

Moreover, Teilhard's redefinition of Christianity invites a reevaluation of its doctrines in light of modern science. By emphasizing the compatibility of faith and reason, he provides a theological framework that aligns with contemporary scientific understanding. His concept of the Noosphere highlights humanity's responsibility in shaping the future of evolution, fostering a vision of collective spiritual growth and ecological stewardship.

Pierre Teilhard de Chardin's interpretation of evolution represents a groundbreaking contribution to the philosophy of religion. By envisioning evolution as a sacred and purposeful process, Teilhard reconciles the scientific narrative with the theological affirmation of nature's sanctity. His concept of the Noosphere and the Omega Point underscores the interconnectedness of humanity, nature, and the divine, offering a hopeful vision for the future of both science and spirituality.

This study highlights Teilhard's relevance in contemporary debates, emphasizing that

his framework not only preserves the spiritual significance of nature but also provides practical insights into humanity's role within the evolutionary cosmos. As challenges to the sanctity of nature persist in the modern world, Teilhard's thought remains a vital resource for integrating science, theology, and ethical responsibility.

References

- Azhdar, Alireza (2012). "A Critical Examination of Mulla Sadra's Theory of Substantial Motion." *Sadraean Wisdom Quarterly*, Vol. 1, No. 1, pp. 7–21. [in Persian]
- Ranjbarzadeh, Farzaneh; Javarashkian, Abbas; & Hosseini Shahrudi, Seyyed Morteza (2020). "No Boundary Between the Immaterial and the Material in Sadrian Thought", *Journal of Islamic Philosophy and Sadraean Wisdom*, Vol. 15, No. 27, pp. 119–140. [in Persian]
- Shajari, Morteza; & Alizadeh, Jafar (2012). "The Relation Between the Levels of the Human Being and the Levels of Existence from Mulla Sadra's Perspective", *Religious Anthropology Quarterly*, Vol. 9, No. 27, pp. 5–27. [in Persian]
- Shah-Gholi, Ahmad (2012). "The Criterion for Distinguishing the Material and the Immaterial: Challenges and Approaches", *Ma'aref-e 'Aqli (Intellectual Teachings) Journal*, Vol. 7, No. 1, pp. 111–146. [in Persian]
- Nasr, Seyyed Hossein (2008). *Man and Nature: The Spiritual Crisis of Modern Man*, trans. by: Abdorahim Gavahi, Tehran: Daftar-e Nashr-e Farhang-e Eslami (Office for the Publication of Islamic Culture). [in Persian]
- Dawkins, R. (1976). *The Selfish Gene*, New York: Oxford University Press.
- Teilhard de Chardin, P. (1955). *The Phenomenon of Man*, New York: Harper & Brothers.
- Teilhard de Chardin, P. (1957). *The Divine Milieu*, New York: Harper & Row.
- Teilhard de Chardin, P. (1959). *The Future of Man*, New York: Harper & Row.
- Teilhard de Chardin, P. (1962). *Human Energy*, New York: Harcourt, Brace & World.
- Teilhard de Chardin, P. (1969a). *How I Believe*, New York: Harper & Row.
- Teilhard de Chardin, P. (1969b). *Hymn of the Universe*, New York: Harper Collins College.
- The Nicene Creed (325 A.D.). *Creeds of Christendom*, ed. by: Philip Schaff, Grand Rapids: Baker Book House.

خوانش مقدس از طبیعت متکامل: تحلیل نظریه تیار دشاردن

سعید امامی نسب*

رسول رسولی پور**، محمد سعیدی مهر***

چکیده

رابطه بین تقدس طبیعت و مسأله تکامل از چالش‌های مهم فلسفه دین معاصر محسوب می‌شود. برخی فیلسوفان معتقدند که تکامل می‌تواند بدون نیاز به خالق، فرایند حرکتی طبیعت را تبیین کند. اما تیار دشاردن، الهی‌دان یسوعی فرانسوی، با وجود پذیرش علم و نظریه تکامل، دیدگاهی ارائه می‌دهد که همزمان تقدس و هدفمندی طبیعت را نیز شامل می‌شود. او معتقد است که تکامل نه تنها یک فرایند بیولوژیکی، بلکه یک فرایند معنوی است که به سوی غایتی متعالی حرکت می‌کند و این غایت، حضور خدا را ضروری می‌سازد. در این مقاله به روش تحلیلی خوانش دشاردن از طبیعت متکامل مقدس مورد بررسی قرار می‌گیرد. دشاردن ابتدا از خوانش سستی مسیحیت فاصله گرفته و سپس با ارائه یک بازتعریف از مسیحیت، رابطه آن با علم مدرن را تبیین می‌کند. او با معرفی مفهوم «نواسفر»، نهایت مسیر تکامل را به سوی یک آگاهی جهانی و مقدس ترسیم می‌کند. چارچوب نظری او تکامل را همزمان با حفظ تقدس و معنویت طبیعت پذیرفتنی می‌سازد.

کلیدواژه‌ها: تکامل، طبیعت مقدس، تیار دشاردن.

* دانشجوی دکتری کلام اسلامی، دانشگاه شهید مطهری، تهران، ایران (نویسنده مسئول)،

saeedemameenassab@gmail.com

** استادیار، گروه فلسفه، دانشگاه خوارزمی، تهران، ایران، rasouli@khu.ac.ir

*** استاد گروه فلسفه، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران، saeedi@modares.ac.ir

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۲/۲۱، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۵/۱۷

۱. مقدمه

نظریه تکامل (Theory of evolution)، به‌ویژه در دیدگاه دانشمندانی همچون ریچارد داوکینز (Richard Dawkins)، دانیل دنت (Daniel Dennett) و استیون جی گولد (Stephen Jay Gould)، به‌عنوان ابزاری برای نقد دیدگاه‌های سستی در مورد خلقت و تقدس طبیعت مورد استفاده قرار گرفته است. این دانشمندان با تأکید بر فرایندهای طبیعی و تصادفی در تکامل، هرگونه دخالت یک خالق هوشمند را در پیدایش حیات رد می‌کنند. به‌عنوان مثال، داوکینز در کتاب *ژن خودخواه* (The Selfish Gene)، طبیعت را صرفاً نتیجه‌ای از فرایندهای بیولوژیکی دانسته و هرگونه تقدس در طبیعت را رد می‌کند (Dawkins, 1976: 37-38). این دیدگاه‌ها منجر به ایجاد تصویری متضاد بین تکامل و تقدس طبیعت شده است. بسیاری بر این باورند که پذیرش تکامل به معنای انکار هرگونه ارزش ذاتی و معنوی در طبیعت است. اما این دیدگاه تنها روایت موجود نیست. تیار دشاردن، فیلسوف فرانسوی، با ارائه مفهوم «نواسفر» (Noosphere) رویکردی متفاوت از رابطه بین تکامل و تقدس طبیعت ارائه می‌دهد. او تکامل را نه تنها یک فرایند بیولوژیکی، بلکه یک فرایند معنوی می‌داند که به سمت پیچیدگی و آگاهی در حال پیشرفت است. به عبارت دیگر، دشاردن تکامل را به‌عنوان یک فرآیند مقدس و الهی در نظر می‌گیرد که در نهایت به ظهور یک آگاهی جهانی منجر می‌شود. ویژگی متمایز دیدگاه دشاردن این است که او ضمن پایبندی به روش علمی و پذیرش نظریه تکامل، برای طبیعت جایگاهی مقدس قائل است.

برای رسیدن به این دیدگاه جامع، او سه گام اساسی برداشته است:

۱. **نقد خوانش کلیسایی از مسیحیت:** دشاردن با برخی از تعبیر کلیسا از مسیحیت که به نظر او مانعی برای درک صحیح رابطه دین و علم می‌شد، مخالفت کرد. او معتقد بود که این تعبیر، دین را در مقابل علم قرار داده و از درک عمق و پیچیدگی جهان هستی جلوگیری می‌کنند. علاوه بر این، به نظر او خوانش رایج مسیحیت، درک درستی از علم و مسائل اصلی در اختیار انسان قرار نمی‌دهد.
۲. **بازتعریف رابطه علم و دین:** علم و دین نه دو حوزه معرفتی متضاد، بلکه مکمل یکدیگر معرفی می‌شوند.
۳. **نگاهی جامع به طبیعت متکامل:** در نهایت، دشاردن با استفاده از مفهوم «نواسفر» به ارائه یک دیدگاه جامع از طبیعت متکامل پرداخت. او معتقد بود که تکامل نه تنها به

سمت پیچیدگی زیستی، بلکه به سمت پیچیدگی ذهنی و معنوی نیز در حرکت است.

۲. پیشینه پژوهش

بررسی پیشینه پژوهش حاضر در بین آثار فارسی با چهار رویکرد قابل بررسی است: دسته اول شامل پژوهش‌های مبتنی بر آثار فیلسوفان برجسته اسلامی همچون اخوان‌الصفاء، ابن‌سینا و ملاصدرا در زمینه تبیین رابطه مجرد و مادی است. در این دسته سه رویکرد از هم قابل تمایز است. رویکرد اول به بررسی مرز بین مادی و مجرد پرداخته و معتقدند وقتی این انگاره پذیرفته شود که بین مجرد و مادی مرزی نیست، آنگاه تقدس امر مادی به سبب نوع ارتباط با امر مجرد به‌عنوان ریشه امر قدسی قابل تبیین است. رنجبرزاده، جوارشکیان و حسینی شاهرودی (۱۴۰۰) در مقاله‌ای با عنوان «عدم مرز میان مجرد و مادی در تفکر صدرایی» نشان داده‌اند که در نظام تشکیکی ملاصدرا، انفصال وجودی میان مجرد و مادی قابل فرض نیست و این دو موجود علی‌رغم تفاوت ماهوی، در مراتب شدت و ضعف وجودی هم‌پوشانی دارند.

احمد شه‌گلی (۱۳۹۱) در مقاله‌ای با عنوان «ملاک تمایز مادی و مجرد؛ چالش‌ها و راهیافت‌ها» بر این نکته تأکید می‌کند که معیار تمایز میان مادی و مجرد در نظام‌های فلسفی مختلف، متفاوت است. وی بیان می‌کند که اصلی‌ترین معیارهایی که برای این تمایز مطرح شده‌اند شامل ماده اولی و ثانی، قابلیت اشاره حسی، قوه و استعداد و ادراک هستند. با این حال، براساس اصول فلسفه ملاصدرا و نظریه اصالت وجود، شه‌گلی نتیجه می‌گیرد که تمایز میان مادی و مجرد تمایزی وجودی است، نه ماهوی.

این رویکرد نسبت به تحلیل دقیق مرزهای تمایز میان زمینه‌های عملی و تجربی، ازجمله تأثیرات آن‌ها در جهان طبیعی کم‌توجه است. همچنین، در این رویکرد به بررسی چگونگی تعامل میان این مراتب و وجودات مختلف در ابعاد غیرمتافیزیکی مانند علوم طبیعی - که موضوعات در این حوزه‌ها به‌طور فزاینده‌ای مطرح است - پرداخته نمی‌شود.

در رویکرد دوم، تمرکز بر تحلیل و تفسیر مراتب هستی و ارائه خوانشی قدسی از طبیعت در چارچوب یک نظام طولی قرار دارد. در این نظام، وجود حق تعالی به‌عنوان منشأ اصلی امر قدسی در بالاترین مرتبه هستی قرار دارد و عالم مادی، به‌عنوان پایین‌ترین مرتبه، قداست خود را از این سرچشمه دریافت می‌کند. شجاری و علیزاده (۱۳۹۱) در مقاله‌ای با عنوان

«ارتباط مراتب انسان با مراتب هستی از دیدگاه ملاصدرا» بر نقش خداوند به عنوان موجودی مجرد و متعالی، مبدأ و علت‌العلل تمام سلسله مراتب هستی تأکید دارند. جهان مادی در سلسله مراتب هستی جایگاهی دارد که وجود خود را از خداوند به عنوان وجود مطلق و بی‌نهایت کسب می‌کند. این رابطه، رابطه‌ای علی و تجلی‌گونه است؛ به این معنا که خداوند به عنوان علت فاعلی و غایی، جهان مادی را آفریده و آن را در چارچوب حکمت الهی هدایت می‌کند. طبیعت، به عنوان بخشی از عالم مادی، جلوه‌ای از حکمت و اراده خداوند محسوب می‌شود و به همین دلیل، از قداست خاصی برخوردار است. آنچه در این رویکرد غایب است، تحلیل دقیق چگونگی تجلی اراده الهی در پدیده‌های طبیعی و نقش انسان در این فرآیند است. این رویکرد از نظر روش‌شناسی نیز از پیوند دادن این مباحث با دستاوردهای علمی و بررسی‌های تجربی که در علم مدرن مطرح می‌شود، ناتوان است.

رویکرد سوم متمرکز بر نقش حرکت جوهری در تقدس طبیعت است. علی‌رضا اژدر (۱۳۹۱) در مقاله «بررسی انتقادی نظریه حرکت جوهری ملاصدرا» می‌نویسد:

ملاصدرا با استفاده از اصل حرکت جوهری، ارتباط بین مجرد و مادی را عمیق‌تر می‌کند. طبیعت در جوهر خود دارای حرکتی است که به سوی کمال و نزدیکی به مبدأ الهی هدایت می‌شود. از این منظر، طبیعت صرفاً مخلوقی ایستا نیست، بلکه موجودی پویا و در حال تکامل است که در مسیر اتحاد با وجودی کامل‌تر حرکت می‌کند. این حرکت نه تنها به قداست طبیعت دلالت دارد، بلکه نشان‌دهنده این است که تمام پدیده‌های طبیعی، آیات و نشانه‌هایی از وجود خداوند هستند.

رویکرد دشاردن در حرکت طبیعت به سوی نقطه امگا به عنوان منشأ امر قدسی، از لحاظ ماهوی شباهت‌هایی با این خوانش دارد، چرا که هر دو به نوعی به تکامل طبیعت و قداست ذاتی آن اشاره دارند. با این حال، تمایز اساسی در مبنای هستی‌شناختی آن‌ها نهفته است. دشاردن این حرکت را با تکیه بر علم تجربی و یافته‌های زیست‌شناسی توضیح می‌دهد، در حالی که خوانش مبتنی بر حرکت جوهری، ریشه در فلسفه‌ای متفاوتی دارد که وجود را در نظامی طولی و قدسی تحلیل می‌کند. این تفاوت در مبانی، دو جهان‌بینی متفاوت را شکل می‌دهد که یکی از راه تجربه و دیگری از مسیر عقل و شهود به قداست طبیعت می‌پردازد.

رویکرد چهارم در خوانش قدسی از طبیعت مربوط به اندیشه‌های سید حسین نصر است. نصر (۱۳۸۷) در کتاب *انسان و طبیعت: بحران معنوی انسان مدرن* به جای تکیه بر تحلیل‌های عقلانی و فلسفی صرف، به شناخت قدسی و بازگشت به منابع الهی و سنتی

به‌عنوان راهی برای فهم عمیق‌تر طبیعت و روابط انسان با آن تأکید دارد. نصر با استناد به مبانی معرفت‌شناختی و متافیزیکی سنت دینی، به تفسیر و فهمی قدسی از طبیعت دست یافته است. وی معتقد است که معرفت قدسی، که بر پایه تجارب معنوی و شهودی استوار است، می‌تواند راه‌گشای درک عمیق‌تری از ماهیت طبیعت باشد. نصر در آثار خود، بخش‌های مختلف سنت دینی را به‌طور جامع احصا کرده و ابعاد مختلف وجه قدسی طبیعت را مورد بازخوانی قرار داده است. براساس نظر وی، طبیعت نه تنها به‌عنوان یک حقیقت مادی، بلکه به‌عنوان فضایی معنوی و تجلی‌گاه حکمت و اراده الهی در نظر گرفته می‌شود. برخلاف نصر دشاردن، برای خوانش قدسی از طبیعت، نه تنها علم و معرفت مدرن را مورد نقد قرار نمی‌دهد، بلکه از دل علم مدرن و اصلی‌ترین محور آن یعنی تکامل، پلی برای خوانش قدسی از طبیعت و غایت‌مندیش ارائه می‌کند.

۳. فاصله گرفتن دشاردن از دیدگاه سنتی کلیسا

دشاردن می‌گوید:

من نامه‌ای با عنوان «مسأله محوری» (Le GctUr du Probleme) به رم فرستادم، و سعی کردم به مافوقان خود بفهمانم که چرا بسیاری از مردم امروزی احساس ناامنی و ناآرامی در برابر مذهب می‌کنند. در آن گزارش، من این نکته را بررسی کردم که خدای تکاملی در فکر و عمل انسان امروزی، چگونه با خدای متعالی مسیحیت تعارض دارد. من این نتیجه را از سال‌ها تجربه در دو دنیای علم و ایمان به دست آوردم. در آن دوران بسیاری از فرهنگ‌ها و تفکرات را بررسی کردم. به‌طور خاص، من معتقد بودم که دلیل اصلی بی‌آرامی مذهبی مدرن، این است که به نظر می‌رسد خدایی که در فلسفه و علم به تدریج شکل گرفته است، با خدای متعالی مسیحیت تعارض دارد.

به‌عنوان یک مشاهده‌گر، با توجه به تجربیاتم، به مافوقان خود گفتم تا زمانی که کلیسا نتواند این تعارض را حل کند، ناآرامی و ناتوانی در هسته اعتقادی مسیحیت بیشتر شده و برخلاف نگاه آنها مسیحیت بیشتر در مظان اتهام خواهد بود. پاسخی که از رم دریافت کردم، این بود که تشخیص من با دیدگاه بزرگان مسیحیت، همخوانی ندارد (de Chardin, 1969a: 33-35).

نامه دشاردن به رم گامی مهم در مسیر فاصله‌گیری او از مسیحیت سنتی به حساب می‌آید. در این نامه، دشاردن به بررسی تعارض بین خدای تکاملی در علم و فلسفه با خدای متعالی

در مسیحیت می‌پردازد. او از تجربیات خود در دو دنیای علم و ایمان می‌گوید و معتقد است که دلیل اصلی ناآرامی مذهبی مدرن، ناتوانی مسیحیت سنتی در پاسخ به پرسش‌های انسان امروزی است.

او معتقد است که علم و فلسفه به تدریج تصویری از خدای تکاملی ارائه می‌دهند که با خدای متعالی مسیحیت سنتی متفاوت است. خدای تکاملی در فرآیند تکامل جهان حضور دارد و با انسان در مسیر تکامل همراه است. خدای متعالی مسیحیت سنتی، خدایی است که از جهان جداست و در آن دخالت نمی‌کند. او خالق جهان است، اما در فرآیند تکامل آن نقشی ندارد. اما پاسخ رم به نامه دشاردن منفی بود. بزرگان مسیحیت دیدگاه وی را قبول نکردند و معتقد بودند که او از آموزه‌های سنتی مسیحیت فاصله گرفته است.

۳-۱ همسویی مسیحیت و تکامل

دشاردن بازخوانی مسیحیت با محوریت تکامل را به‌عنوان دغدغه اصلی خود معرفی می‌کند. او بر این باور است که در عصر حاضر، همسویی مسیحیت با تکامل به‌عنوان موضوعی چالش‌برانگیز و در عین حال جذاب مطرح شده است. در حالی که در گذشته، تکامل به جهان مادی محدود می‌شد، دیدگاه‌های مدرن آن را به حالت‌های بالاتری از آگاهی و معنویت نیز تعمیم می‌دهند. این تغییر دیدگاه، همسو با آموزه‌های مسیحی است که بر ارتباط عمیق انسان با خداوند و سیر تکاملی او به سوی کمال تأکید دارند.

پذیرش پیشرفت‌های فکری مدرن، مسیحیت را به حقیقتی عمیق رهنمون می‌کند: سه رمز اساسی شخصیتی آن (آفرینش، بشریت‌پذیری و فداکاری)، در واقع سه جنبه از یک فرایند واحد هستند. این فرایند واحد، همان مسیح‌شناسی است که در مبحث اصلی تکامل قرار دارد (de Chardin, 1955: 15-16). آفرینش در دیدگاه مسیحی، به آفرینش جهان توسط خداوند اشاره دارد. تکامل نیز به‌عنوان فرایندی که جهان و موجودات زنده را به شکل فعلی خود درآورده است، تفسیر جدیدی از آفرینش ارائه می‌دهد. بشریت‌پذیری، تجسم خداوند در انسان در قالب عیسی مسیح است. تکامل نیز به ظهور انسان به‌عنوان موجودی آگاه و معنوی در فرایند تکامل اشاره دارد. فداکاری عیسی مسیح برای نجات بشریت، عشق بی‌حد و مرز خداوند را به انسان نشان می‌دهد. تکامل نیز به‌عنوان فرایندی که به کمال و سعادت انسان منجر می‌شود، تجلی این عشق در جهان است.

دشاردن بر این باور است که همسویی مسیحیت با تکامل، دیدگاه جدیدی از رابطه انسان با خداوند و جایگاه او در طبیعت ارائه می‌دهد. در دنیای امروز، دو جریان روانی بزرگ وجود دارد که به شدت جهان را به دو بخش تقسیم کرده‌اند: شور و علاقه به ساختن زمین، و شور و علاقه به دستیابی به برآورده کردن بهشت. اما اگر این دو جریان از هم جدا شوند، به کندی به حرکت خود ادامه خواهند داد و منجر به تعارضات بی‌شماری در هر فرد می‌شوند. با این حال، اگر مسیح به‌عنوان رهبری که با صفات الهی‌اش، محل مرزی بین زمین و بهشت است، در سراسر جهان تجلی یابد، باعث خواهد شد که انرژی عظیمی در جهت اصلاح محیط زیست به وجود آید. در نتیجه، تلاش می‌شود تا تلفیق بین عرفان^۱ پیشرفت بشریت و عرفان عشق به وجود بیاید (de Chardin, 1955: 263-264).

۴. جایگاه خدا در اندیشه دشاردن

دشاردن تعیین جایگاه خدا در پرتو تکامل را چالشی جدی برای هماهنگی بین مسیحیت و تکامل می‌دانست. او با نگرانی از تناقض بین آموزه‌های سنتی مسیحی و یافته‌های علمی جدید، سعی در بازتعریف جایگاه خدا براساس ادبیات تکامل‌محور داشت.

آموزه‌های سنتی مسیحی، خدا را به‌عنوان خالق جهان و محرک آن از بیرون می‌دانند. اما تکامل، جهان را به‌عنوان سیستمی خودتنظیم معرفی می‌کند که بدون نیاز به دخالت مستقیم خدا، تکامل یافته است. دشاردن برای حل این تناقض، تفسیر جدیدی از آموزه‌های مسیحی ارائه می‌دهد. او خدا را به‌عنوان نیرویی درونی در فرایند تکامل می‌داند که جهان را به سوی کمال و سعادت هدایت می‌کند. او بر ارتباط عمیق بین ماده و زندگی تأکید می‌کند و معتقد است که زندگی، ظهوری از ماده است که در فرایند تکامل به وجود آمده است. دشاردن پیش‌بینی می‌کند یک مرکز روانی جهانی پیش رو داریم که فراتر از زمان و فضا است. او وجود این مرکز را برای حمایت و تعادل جریان‌های آگاهی ضروری می‌داند.

دشاردن نقش خدا را در تکامل به شرح زیر بیان می‌کند:

- خالق و محرک فرایند تکامل: خدا نیرویی است که جهان را به سوی کمال و سعادت هدایت می‌کند.

- منبع آگاهی و معنویت: خدا منشأ آگاهی و معنویت در جهان است.

- حضور در مرکز روانی جهانی: خدا در مرکز روانی جهانی حضور دارد و جریان‌های

آگاهی را حمایت و تعادل می‌بخشد.

چالش اصلی در نحوه رابطه خدا با جهان طبیعت است. خدا به‌طور علمی قابل درک نیست، زیرا هیچ‌گاه شکستی در زنجیره علل و معلولیت‌هایی که علم درگیر آنهاست ایجاد نمی‌کند و همواره به‌طور بی‌واسطه در زمینه طبیعت و فیزیولوژی عمل می‌کند. به این معنی که، چون زنجیره علل و معلولیت‌ها همیشه پیوسته است، بنابراین هیچ شکستی در آن به وجود نمی‌آید و همواره این زنجیره علل و معلولیت‌ها در حال پیشرفت است. به همین دلیل، مشاهدات و تحلیل‌های علمی نمی‌تواند ما را به درک خدا به‌صورت علمی برساند و همواره باید قبول کنیم که خدا به‌طور بی‌واسطه در زمینه طبیعت و فیزیولوژی عمل می‌کند (de Chardin, 1955: 273-276).

۴-۱ تأثیر خدا بر جهان مادی

اصلی‌ترین دغدغه دشاردن این است که چگونه بر اساس دیدگاه دینی، خدا به‌عنوان ذات مجرد می‌تواند بر جهان مادی تأثیر بگذارد؟

تصور کنید یک کره وجود دارد و در داخل آن، تعداد زیادی از فنرها در نزدیکی هم قرار دارند. این فنرها می‌توانند به صورت خودبه‌خودی انبساط یا انقباض پیدا کنند. این سیستم می‌تواند جهان و تعداد زیادی از فعالیت‌های مرتبط با یکدیگر را درون خود جای دهد. حال، سوالی که مطرح می‌شود این است که چگونه می‌توان تأثیر خدا را در این مدل مکانیکی نمایش داد؟ به عبارت دیگر، چگونه می‌توان نشان داد که خدا در فعالیت‌های درون جهان دخالت دارد؟ دشاردن به‌طور مستقیم پاسخی به این سوال نمی‌دهد، اما اشاره می‌کند که ممکن است برای نمایش تأثیر خدا، نیاز به اضافه کردن یک عنصر اضافی یا اعمال تغییراتی در سیستم موجود باشد. او برای توضیح نسبت خدا و جهان نخست دو مدل مفهومی مطرح را بررسی می‌کند.

در مدل اول، پیشنهاد می‌شود که یک رویکرد مکانیکی برای نمایش تأثیر خدا در جهان با اضافه کردن یک فنر اضافی به نام «فنر خدا» به ساختار جهان تصور کنیم. این فنر به‌عنوان یکی از فنرهای موجود در جهان ایفای نقش می‌کند، اما دارای ویژگی‌ها و تأثیرات ویژه‌ای برای تطبیق با خواسته‌های خودش است. خدا باید به‌عنوان یک عامل مرکزی و قدرتمند در میان سایر عوامل تجربی وجود داشته باشد که با کشیدن سایر فنرها به سمت خودش و مطیع

خواسته‌های خودش عمل کند. این تصویر، به وضوح بیان‌کننده این است که تأثیر خدا به‌عنوان یک عامل مکانیکی در جهان، با ویژگی‌ها و تأثیرات خاص خود به جهان اضافه شده است. اما در مدل دوم، پیشنهاد می‌شود که به‌جای اضافه کردن یک عنصر جدید به سیستم، رویکرد تعاملی بین عوامل تغییر کند. به عبارت دیگر، برای نمایش تأثیر خدا در جهان، نیاز به اضافه کردن یک عامل جدید به سیستم نیست و می‌توان با تغییر رویکرد تعاملی بین عوامل، تأثیر خدا را در جهان نمایش داد. این تصویر، امکان درک این نکته مهم را به ما می‌دهد که تأثیر خدا به‌عنوان یک نیروی تعاملی و هماهنگ با دیگر عوامل جهان، با تأکید بر تفاعلات پیچیده و غیرخطی توضیحات علمی تری در ارتباط با نسبت خدا با جهان دارد. به‌عنوان مثال، می‌توان در توصیف تأثیر خدا در جهان از مفاهیمی مانند انرژی، اطلاعات، تفاعلات پیچیده و معادلات ریاضی استفاده کرد. همچنین می‌توان به تأکید بر پدیده‌های مشاهده شده و داده‌های تجربی پرداخت تا توضیحات علمی تری درباره نسبت خدا با جهان ارائه کنیم (de Chardin, 1969b: 99-102).

دشاردن می‌گوید زمین همچون کره‌ای است که درون آن چندین چشمه قرار دارند و همگی با هم در تعاملند این مثال به صورت ساده نشان می‌دهد که جهان نیز همانند کره کاهش‌پذیر است و همه فعالیت‌ها و اتفاقات آن با هم تعامل دارند.

فرض کنید در این مدل مکانیکی از دنیا، با استفاده از یک دستگاه، تلاش کنیم تا تأثیر علت اول را با یک دستگاهی نمایش دهیم. چه عنصری باید به زمین اضافه کنیم یا چه تغییری در بخش‌های موجود در آن اعمال کنیم تا دخالت خدا در علل ثانویه را نشان دهد؟ روش اول برای وارد کردن عامل «خدا» به سیستم جهان اضافه کردن یک چشمه اضافی و بسیار قوی و قدرتمندتر از همه چشمه‌های دیگر به مجموعه چشمه‌های زنده‌ای است که در زمین قرار دارند و آنها را با اراده خود هماهنگ می‌کند. به عبارت دیگر، یک چشمه خداوندی وجود دارد، همانند چشمه پطرس یا چشمه پولس و... یک علت مهم میان دیگر علل (به عبارت دیگر، یک نیروی بین‌افزوده به سلسله عوامل تجربی)، همان تأثیر خدایی است که مورد بحث قرار می‌گیرد. به این ترتیب، می‌توان به خداوند به‌عنوان یک نیروی بالادست و بزرگتر از سایر نیروها در دنیا اشاره کرد که تأثیر قابل توجهی بر رخدادهای دنیا دارد. نمی‌توان با دقت نقطه‌ای را که دست پروردگار در آن مشهود است، پیدا کرد. به عبارت دیگر، پروردگار به‌عنوان یک عامل تحریک بر تمام ذات‌ها تأثیر می‌گذارد، اما در هیچ نقطه‌ای از جهان ظاهر نمی‌شود.

از نظر خارجی، تنها چیزی که به نظر می‌رسد مشابه اثر پروردگار است، اثر روح جهان (Spirit of the World) است. به عبارت دیگر، تأثیر پروردگار بر جهان به اندازه‌ای پنهان است که نمی‌توان آن را به راحتی شناسایی کرد. باید بر این نکته تأکید کرد که این پرسش که آیا این ترتیب برای ما مناسب است یا نه، معنایی ندارد. به عبارت دیگر، این ترتیب وجود دارد و همین کافی است. به دلیل پنهان بودن تأثیر پروردگار بر جهان، بار مسئولیت نباید بر دوش پروردگار بیفتد، بلکه باید بر عهده خود هر فرد و جامعه‌ای باشد تا برای بهبود شرایط جهان، تلاش کند و برای درک خداوند در جهان و کنترل جهان توسط او سعی نماید.

هر عمل فردی با تغییرات کلی جهان تعامل دارد، اما هر فردی همچنان یک مرکز عملیاتی مستقل است. بنابراین، خدا نمی‌تواند فقط با تغییر و شکل دهی به طبیعت فردی، آنها را محدود کند. او برای کنترل کامل طبیعت فردی، باید به مرکز درونی هر فرد دسترسی داشته باشد (de Chardin, 1955: 293-297).

خدا علاوه بر توانایی عمل بر روی کل جهان، باید بتواند بر هسته هر عنصر جهان به‌طور جداگانه کنترل داشته باشد. این بدان معنی است که خدا، نه فقط یک مجموعه از موجودات، بلکه به‌صورت جداگانه، همه آنها را کنترل می‌کند.

عملکرد الهی از طریق درونی‌ترین بخش هستی هر عنصر جهان اعمال می‌شود. بنابراین می‌توان گفت خدا درون هر فردی حضور دارد و می‌تواند به‌طور دقیق آن را کنترل کند. اما به دلیل درونی‌بودن این عملکرد، آن را نمی‌توان به‌صورت واضحی درک کرد. پس واضح است که براساس تجربه ما، ممکن است تنها کار طبیعت را ببینیم و نتوانیم عملکرد خدا را به شکل واضحی شناسایی کنیم. خدا به‌طور بیرونی در تأثیرات و رویدادهای جهان دخیل نیست، بلکه بر جریان کلی جهان تأثیر می‌گذارد. خداوند اجازه می‌دهد که پدیده‌ها خودشان به صورت خودکار به جلو حرکت کنند. در نتیجه، هیچ شکاف یا شکستی در نقطه ورود خدا به وجود نمی‌آید و شبکه آنتروپی‌ها همچنان سالم باقی می‌ماند، به این معنی که تأثیر خدا با زنجیره علل و معلولیت‌ها که علم درگیر آنهاست، هماهنگ است و هیچ شکستی در آن به وجود نمی‌آید.

۴-۲ کنترل‌گری الهی در عین تکامل

در مسیر خوانش قدسی از طبیعت بعد از تبیین جایگاه خدا و اثرگذاری بر جهان مادی مبتنی

بر ادبیات تکامل محور، سومین چالش جدی دشاردن این است که چگونه خداوند با وجود اینکه باید در عمل خلقت از قوانین توسعه استفاده کند، می‌تواند کنترل‌کننده رویدادها باشد؟ طبیعت به‌عنوان یک سیستم تکامل عمل می‌کند. این به این معنی است که قوانین و عناصر طبیعی با یکدیگر در ارتباط هستند و تغییر در یک بخش می‌تواند تأثیری بر سایر بخش‌ها داشته باشد. عمل الهی در اینجا به معنای تنظیم و تعادل دادن به این سیستم تکامل است تا عملکرد صحیح و هماهنگی بین اجزای مختلف حفظ شود. طبیعت برخی از ویژگی‌هایی مانند تنوع و تطور را نشان می‌دهد. به این معنی که از طریق فرایندهای تکاملی، گونه‌ها و ساختارهای زنده تغییر می‌کنند و به شکل‌های جدیدی تکامل می‌یابند.

یکی از جوانب مهم عمل الهی در طبیعت، تعادل و هماهنگی بین عناصر مختلف است. این به معنای داشتن یک سامانه بوده و تعادلی بین نیروها و اجزا حاکم است، به طوری که عدم تعادل و وقوع اختلالات به حداقل رسیده و سطح مناسبی از هماهنگی حفظ شود. خداوند با قدرت الهی بی‌نهایت خود، از طریق تأثیر عمیق و همه‌گیر، به طور بی‌پایان تمامی رویدادها را در واقعیتی که با استفاده از علل ثانویه ساخته، در سطحی بالاتر، یکپارچه می‌کند. اگر این موجود بتواند به طور مداوم وضع جدیدی را که در سیستم ایجاد می‌شود شکل دهد و بازسازی کند، با ترتیب مداوم عناصر، بهترین کنترل را برای خود فراهم می‌کند. بدین ترتیب، بدون وقفه و در طول تمام نوسانات، با وجود مقاومت‌هایی که با طرح او می‌شود، بر پدیده‌ها تسلط خواهد یافت. این فرضیه تصویری از عمل الهی ارائه می‌دهد که همزمان نامرئی و بدون مقاومت در توسعه رویدادهاست. اگر موجودات زنده به خداوند وفادار باشند، او می‌تواند با قدرت خود، جهان را تحت کنترل قرار دهد تا به موفقیت نهایی زندگی خدمت کند. به عبارت دیگر، باور به خداوند می‌تواند به موجودات زنده کمک کند تا با بدی‌ها که در جهان وجود دارند، مقابله کنند. در این حالت، حتی عوامل آزاردهنده زندگی هم به یک ساختار دوستانه و منظم تبدیل می‌شوند و به موفقیت نهایی زندگی خدمت می‌کنند. در این دیدگاه، خداوند نمی‌تواند عملی خلاف طبیعت فردی یا پیشرفت کلی خلقت انجام دهد. یعنی باید در رویدادهای دنیوی و با توجه به علل ثانویه عمل کند. این محدودیت اولیه در اختیار خداوند، دشاردن را به بررسی دو محدودیت دیگر وامی‌دارد.

از آنجا که تنها خداوند می‌تواند به صورت مستقل وجود داشته باشد، خلق هر موجودی نیازمند ایجاد جهانی است که به طور مستقیم یا غیرمستقیم در تحقق آن موجود کمک کند. پس همه چیز به خاطر خداوند و از اوست. این دیدگاه به این نتیجه می‌رسد که هیچ چیز

خارج از خداوند به صورت مستقل عمل نمی‌کند و همه چیز به تحقق عیسی مسیح، یعنی خداوند در شخص انسانی، منتهی می‌شود. در نتیجه، خلق جهان برای داشتن مسیح کاری ساده برای خداوند است، زیرا همه چیز از اوست (de Chardin, 1957: 58-62).

خداوند باید ضمن حفظ حقیقت، به نیازهای مردم و جامعه هم توجه کند. اگر خداوند تمام قدرت خود را برای خلق دنیا به کار ببندد، ممکن است با نیازهای مردم و جامعه تناقض داشته باشد. در نتیجه، خداوند باید به‌عنوان یک موجود همیشه دقیق، موازنه‌ای را در اجرای قدرت خود در نظر بگیرد.

به دلیل ماهیت شخصیتی خداوند، او برای ایجاد و حفظ هستی به واسطه‌هایی نیاز دارد. به عبارت دیگر، فرایند آفرینش جهان به دلیل ویژگی‌های شخصیتی خداوند، مستلزم عبور از میانجی‌ها و غلبه بر موانعی است که این فرآیند برای او ایجاد می‌کند. دشاردن این موضوع را به‌عنوان محدودیتی در قدرت مطلق الهی که اغلب در عقاید دینی مطرح می‌شود، بررسی می‌کند.

۵. نظریه اومگا و غایت‌مندی طبیعت

دشاردن از جمله الهی‌دانانی است که به غایت‌مندی جهان باور دارد. او درباره‌ی غایت جهان معتقد است طبیعت در حال حرکت به سوی یک «آستانه بازتاب جمعی» (Threshold of collective reflection) است؛ یعنی طبیعت در حال همگرایی و ارتباط نزدیک‌تر با یکدیگر است. این همگرایی باعث افزایش آگاهی و هوشیاری جمعی در جهان خلقت می‌شود. به تعبیری بهتر، طبیعت به سوی سطح بالاتری از خودآگاهی جمعی در حرکت است. این روند به اتصال با یک مرکز فرامادی به نام «امگا» (Omega) خواهد انجامید. امگا همان اصل متعالی جهان هستی است. به باور دشاردن هرچند موفقیت نهایی این روند قطعی نیست و بستگی به عواملی مانند اختیار انسان دارد، اما چشم‌انداز آن مثبت است، زیرا با سطح پیچیدگی، احتمال موفقیت بیشتر می‌شود. طبق این نظریه، جهان در حال تکامل و رشد است و در نهایت به نقطه‌ای مشخص به نام نقطه امگا می‌رسد. این نقطه به‌عنوان نقطه پایانی جهان شناخته می‌شود و در آن تمامی موجودات و اشیاء در جهان به یکدیگر متصل می‌شوند و جهان به حالتی از وحدت و کامل بودن می‌رسد. به‌طور خاص، این نقطه به‌عنوان نقطه‌ای که انسانیت به پایان می‌رسد و بشر به یک‌باره به بعدی از وجود پیوند می‌خورد، توصیف می‌شود. در این نقطه، همه موجودات، ذهن‌ها، و فرهنگ‌ها در جهان با هم ادغام خواهند شد و به یک

وجود کامل و هماهنگ دست خواهند یافت.

نقطه امگا یک پیشرفت و یک نگاه جدید به نظریه حیات‌گرایی (Vitalism) است. دشاردن در بین حیات‌گراها ارائه‌دهنده این نظر خوانده می‌شود. حیات‌گراها بین ارگان‌های موجودات زنده با مصنوعات انسانی تفاوت بنیادین قائل هستند. آنان موجودات زنده را واجد بعدی متفاوتی و غیر مادی می‌دانند که به صورت بنیادی این جوهرها آنها را از مصنوعات متمایز می‌کند. بر این اساس بعد غیرمادی موجودات زنده در تناسب با کل آفرینش آنها را به سمتی مشخص متمایل می‌کند. به نظر می‌رسد دشاردن دیدگاه امگا را از مفهوم لوگوس (Logos) در مسیحیت اقتباس کرده است. در مسیحیت لوگوس حقیقتی است که همه چیز را به سمت خود می‌کشد. در اعتقادنامه نیقیه درباره لوگوس آمده است: خدا از خدا، نور از نور و همه چیز از طریق او ساخته شده است (Rev. 1:8; 21:6; 22:13).

دشاردن مبتنی بر همین آموزه‌های مسیحیت مفهوم امگا را به نظریه حیات‌گرایی اضافه می‌کند. تمام تلاش دشاردن ترکیب نظریه تکامل و مسیحیت کاتولیک بود؛ ترکیبی که به مذاق کلیسای کاتولیک چندان خوش نیامد. دفتر امور مقدسات کلیسای کاتولیک بر این باور بود که دیدگاه دشاردن با اصل گناه نخستین در مسیحیت در تضاد است و آن را یک بدعت می‌دانست. جمع بین گناه نخستین که از اصول غیرقابل‌انکار مسیحیت محسوب می‌شود با نقطه امگا امکان‌پذیر نیست. هرچند دیری نپایید که برخی از اندیشمندان مسیحی کاتولیک به سمت دشاردن متمایل شدند، از جمله پاپ بندیکت شانزدهم (Pope Benedict XVI) که از اندیشه‌های دشاردن استقبال کرد (de Chardin, 1962: 142-144).

بعد صوری استدلال دشاردن درباره نقطه امگا مبتنی بر چهار گزاره است:

۱. در حالی که تئوری‌های علمی تا قبل از دشاردن بر این باور بودند که انسان و بعد ادراکی وی از مرگ گرمایی کهکشانی رهایی ندارند، دشاردن این دیدگاه را مطرح کرد که انسان از مرگ گرمایی کهکشانی (Intelligence) توانایی گریز دارد. مرگ حرارتی کهکشانی که به آن انجماد بزرگ (Big Freeza) هم گفته شده، یک فرضیه درباره سرنوشت نهایی کیهان است. او انرژی گرمایی در طبیعت را نتیجه و حاصل هدر رفت انرژی مکانیکی در طبیعت معرفی کرد. در طبیعت تمایل به اتلاف و تبدیل انرژی مکانیکی به حرارتی وجود دارد. براساس این دیدگاه مسیر تکامل جهان به سمت یک وضعیت بدون انرژی آزاد ترمودینامیکی است. نتیجه قرار گرفتن در چنین مسیری از بین رفتن همه فرایندها و افزایش بی‌نظمی تا رسیدن به بی‌نظمی مطلق در پایان فرایند تکامل است. در شرایط فعلی برهمکنش‌ها و فرایندها

در طبیعت اتفاق می‌افتد، زیرا انرژی ترمودینامیکی در سطح جهان به صورت متعادل توزیع نشده است. با رسیدن به تعادل ترمودینامیکی تمام فرایندها متوقف می‌شود. نکته‌ای که باعث برتری این نظریه و پذیرش آن در دنیای مدرن به‌عنوان یک نظریه قابل قبول شده، وجود کمترین عوامل غیر قابل پیش بینی علمی در آن است.

دشاردن معتقد است مرگ حرارتی درباره انسان صادق نیست. تا قبل از دشاردن نظر غالب علمی این بود که بعد هوشمند بشر هم شامل مرگ حرارتی می‌شود. اما دشاردن بعد هوشمندی انسان را ناشی از انرژی شعاعی تفسیر کرد و انرژی شعاعی را با افزایش بی‌نظمی و آنتروپی ناسازگار دانست. بعد هوشمند یا همان لایه نوسفر به‌طور کلی با مرگ حرارتی بیگانه است.

۲. نقطه امگا در محدوده زمانی جهان وجود ندارد. دقیقاً در نقطه پایان و لبه زمان این نقطه رخ می‌دهد، اما همین که این نقطه شکل گرفت تمام هستی را به درون خود می‌کشد.

۳. می‌توان نقطه امگا را به‌عنوان یک شکل حجم‌دار فرض کرد. مخروط شکل مناسبی است که می‌توان نقطه امگا را به آن تشبیه کرد. مسیر حرکت در نقطه امگا از قاعده مخروط به سمت نقطه پایان است.

۴. مرزهای نقطه امگا محدود هستند.

چه بر سر انسانیت می‌آمد اگر با یک احتمال دور از ذهن در ابعاد نامحدود بدون هیچ حد و مرزی هستی‌اش امتداد می‌یافت؟

خلاقیت در تکامل نیاز به مفهومی دارد که از نظر ویتالیست‌ها، از یک طرف، فرق بین موجودات زنده و مصنوعات ناشی از آن بوده و از طرف دیگر، دوگانگی ذهن و بدن انسان را که دکارت مدعی آن بود، کنار بزند. مفهوم نواسفر باعث می‌شود این خلاء که در نظریه داروین مانع از تبیین خلاقیت می‌شد، متوجه نظریه امگا دشاردن نشود. لایه نواسفر برای حرکت به سمت نقطه امگا نیاز به کنش انسانی دارد. دشاردن می‌نویسد: علم انسانی ابزاری است که باعث می‌شود لایه نواسفر به سمت نقطه امگا حرکت کند. دشاردن عنوان سیاره‌سازی (Planetization) را برای تعاملی که میان علم انسانی و حرکت لایه نواسفر به سمت نقطه امگا وجود دارد، به‌کار می‌برد.

دور از ذهن نیست اگر مفهوم تکامل ظهور (Emergent Evolution) را که بعدها لوید مرگان (Lloyd Morgan) به آن اشاره کرد، ناشی از همین افق‌گشایی دشاردن در نظریه تکامل

بدانیم. قابلیت تکامل ظهور این بود که می‌توانست سطح بالاتری از پیچیدگی در تکامل را توضیح بدهد. مرگان با کمک تکامل ظهور، تکامل مغز و فرایند آگاهی انسان را توضیح داد. ابعادی از هستی موجودات در این دیدگاه روشن شد که تا پیش از آن به‌طور کلی مغفول مانده بود و این نظر که همه بخش‌های هستی تحت تأثیر انتخاب طبیعی تکامل می‌یابند رد شد. به وجود آمدن آگاهی و حتی ابعاد غیرمادی در هستی یک پرش در تکامل معرفی شد و دوباره امکان طرح مفاهیم الهیاتی که نظریه داروین در نخستین گام‌هایش به کلی آنها را طرد کرده بود، فراهم شد.

با طرح امکان پرش در تکامل و نفی ضرورت تدریجی بودن آن توضیح مفاهیمی مانند زیان، فرهنگ، و تفکر براساس دیدگاه تکامل بسیار آسان‌تر شد. همچنین مواجهه‌ای نیز با تضادی که بیشتر برای توضیح مفاهیم متافیزیکی که از طریق تکامل تدریجی قابل توضیح نبود، رخ نمی‌داد. تکامل تدریجی بیشتر ناظر بر امور بیولوژیک مطرح می‌شد و حوزه فرهنگ زیست انسانی با تکاملی به مراتب سریع‌تر تغییر می‌کرد. نواسفر در این مرحله بر بیوسفر (Biosphere) یا تمام زیست کره مسلط می‌شود و به یک نقطه استقلال کامل از انرژی مماسی (Tangential Energy) می‌رسد. این به معنای شکل دادن و رسیدن به یک هستی متافیزیکی است؛ همان چیزی که در اصطلاح به نقطه امگا می‌رسیم؛ یعنی این حرکت لایه نواسفر و تکامل تدریجی آن در برهمکنش با انسان است که نقطه امگا را شکل می‌دهد.

فرانک تیپلر (Frank Tipler) با تکیه بر مفهوم نقطه امگا دست به خوانشی از سرانجام کیهان زد. به عقیده تیپلر قوانین مکانیک کوانتوم و بسیاری از قوانین فیزیک تنها با وجود نقطه امگا و طرح نظر در مورد لایه نواسفر امکان طرح و بررسی دارند. برای صادق بودن قوانین فیزیک نیاز به حاکمیت یک لایه هوشمند بر تمام سطوح ماده ضروری است. تیپلر تمام ویژگی‌های نقطه امگا را همان‌هایی می‌داند که در ادیان سنتی برای خدا بیان شده است.

تدوین اصول نهایی آنتروپی (Final Anthropic Principle) نتیجه رویکرد جدید به نقطه امگا و ارتباط آن به‌عنوان یک نتیجه ضروری به قوانین فیزیک است. براساس یکی از اصلی‌ترین این اصول، فرایند پردازش هوشمند اطلاعات باید در جهان به وجود بیاید و وقتی که به وجود آمد، دیگر از بین نخواهد رفت. برای وجود جهان فیزیکی، نیاز به شاهد هوشمند یک ضرورت است. نقطه امگا تبیین‌کننده این شاهد برای جهان فیزیکی است که نقطه نهایی آن را تبیین می‌کند.

علاوه بر این برای رسیدن به نقطه امگا یک تکینگی نیاز است. پیشرفت تکنولوژی یکی

از این تکنیکی هاست که در دیدگاه دشاردن به عنوان ظهور هوش عمومی ناشی از نواسفر و ناشی از برهمکنش‌های انسانی شکل گرفته است. براساس این دیدگاه فرایند پیشرفت تکنولوژی در نهایت به یک انفجار اطلاعاتی منجر می‌شود که این انفجار اطلاعاتی نقطه تغییر و رسیدن به نقطه امگاست.

هرچند زاویه نگاه دشاردن به نقطه امگا از نگاهی دینی در مسیحیت سرچشمه گرفته اما تفسیر او از جایگاه تکنولوژی و نقشی که تکنولوژی در سرنوشت جهان بر عهده دارد، باعث شده برخی این‌گونه تفسیر کنند که نظریه نقطه امگای دشاردن با آنچه دیدگاه‌های سکولار از پایان جهان ارائه می‌دهند، مشابهت دارد (de Chardin, 1959: 67-71).

یک دوره سریع تغییر فناورانه وجود دارد که باعث درهم‌آمیختگی انسان و فناورانه خواهد شد. این درهم‌آمیختگی از نتایج وجود لایه نواسفر است. تعبیر دشاردن در این باره جالب است و معتقد است این درهم‌آمیختگی خود نشانه‌ای از وجود روح زمین (Spirit of the Earth) است. پیشرفت ناشی از هوش انسانی به یک نقطه نهایی می‌رسد که در اثر یک جهش، انسان هوشمند (Transhuman) به فرا انسان (Posthuman) تبدیل می‌شود. تفسیر فرا انسان با مفهوم رجعت که هم در مسیحیت و هم در اسلام وجود دارد، پیوند خورده است.

۶. بررسی و نقد دیدگاه دشاردن

دیدگاه دشاردن، هرچند نوآورانه و جذاب است، اما از هر دو منظر فلسفه اسلامی و الهیات مسیحی با نقدهایی مواجه شده است.

الف) نقص در فهم علیت و مراتب وجود: فلسفه اسلامی، به‌ویژه در چارچوب حکمت متعالیه ملاصدرا، نظام وجودی را به صورت طولی و سلسله‌مراتبی می‌بیند. خداوند به عنوان علت‌العلل و واجب‌الوجود، نه تنها آغازگر آفرینش، بلکه هدف نهایی آن است. دیدگاه دشاردن که تکامل را به عنوان یک فرایند خودجوش معرفی می‌کند و آن را به معنویت و آگاهی تعمیم می‌دهد، از دید فلسفه اسلامی ناقص است. در نظام صدرایی، حرکت جوهری در بطن طبیعت تنها به سبب فیض دائمی الهی رخ می‌دهد، و هرگونه تکامل معنوی یا مادی بدون این ارتباط علی قابل توجیه نیست. دیدگاه دشاردن از این لحاظ متهم به ارائه نوعی نگرش طبیعت‌گرایانه است که در آن رابطه وجودی طبیعت با خداوند به‌طور کامل توضیح داده نمی‌شود.

ب) ابهام در نسبت میان خالق و مخلوق: دشاردن مفهوم خداوند را به نوعی با فرایند

تکامل آمیخته و این فرایند را به عنوان تجلی امر قدسی می‌بیند. این دیدگاه به تعبیر فلسفه اسلامی دچار اشکال بنیادی در تبیین نسبت میان خالق و مخلوق است. در حکمت اسلامی، خداوند مبدأ بی‌نهایت کمال است که هیچ‌گونه نقص یا تغییری در ذات او راه ندارد. اما دشاردن نوعی حرکت تدریجی به سوی کمال را حتی برای خود خداوند در قالب «نقطه امگا» مطرح می‌کند که این امر با اصل تغییرناپذیری ذات الهی ناسازگار است.

ج) تقلیل رمز و راز ایمان به فرایند تکاملی: یکی از جدی‌ترین نقدها به دشاردن از سوی الهی‌دانان مسیحی مانند کارل رانر و پاپ بندیکت شانزدهم این است که او سعی دارد آموزه‌های متعالی مسیحیت را در چارچوب نظریه تکامل علمی بازتفسیر کند. این کار به تضعیف ماهیت قدسی و فراطبیعی ایمان منجر می‌شود. برای مثال، مفهوم «نقطه امگا» که او مطرح می‌کند، از نظر بسیاری از منتقدان بیش از حد به یک آرمان زمینی نزدیک است و از جنبه الهی و متافیزیکی خالی است. این امر باعث می‌شود که آموزه‌های مسیحیت نتوانند پیام نجات‌بخش خود را به‌طور کامل حفظ کنند.

د. دوگانگی در ماهیت خداوند: دشاردن تلاش می‌کند خداوند را در قالب یک فرایند تکاملی معرفی کند که به تدریج در حال شکوفایی است. اما این دیدگاه، از منظر سنت الهیاتی مسیحی، خداوند را به یک موجود متغیر و وابسته به فرایند طبیعت تقلیل می‌دهد. این در حالی است که در الهیات سنتی، خداوند از هرگونه تغییر، نقص یا محدودیت مبرا است. منتقدانی مانند جوزف راتزینگر معتقدند که این رویکرد دشاردن به نوعی به خدایی محدود و در حال تکامل اشاره دارد، نه به خداوند قادر مطلق و سرمدی.

۷. نتیجه‌گیری

یکی از اصلی‌ترین چالش‌هایی که تیار دشاردن در تفسیر تکاملی خود از طبیعت با آن مواجه بود، حفظ تقدس ذاتی طبیعت در کنار پذیرش نظریه تکامل بود. از نگاه دشاردن یکی از چالش‌های اصلی در مسیر فهم قدسی از طبیعت، تعارض میان خدای تکاملی در علم مدرن و تصویر متعالی خداوند در مسیحیت سنتی است.

دشاردن بر این باور بود که اتحاد میان مسیحیت و علم باوری از سه جهت ضروری است:

۱. درک جامع از هستی

۲. تکامل متقابل

۳. وحدت معرفت و وجود

بر این اساس وی در پرتو نظریه تکامل به بازخوانی مسیحیت سنتی پرداخت. از نظر او مسیحیت باید حول محور علم مدرن به ویژه نظریه تکامل بازخوانی می‌شد. برای تحقق این هدف، شاردن پیشنهاد می‌کند که مسیحیت باید گام‌های زیر را بردارد:

۱. پذیرش پیشرفت‌های فکری مدرن: مسیحیت باید پیشرفت‌های علمی و فلسفی عصر

حاضر را به رسمیت شناخته و آن‌ها را در چارچوب تفکر دینی خود جای دهد.

۲. بازخوانی مسیح‌شناسی: با محوریت نظریه تکامل، باید به بازخوانی داستان مسیح و نقش او در تاریخ بشر پرداخته شود.

۳. بازتعریف آفرینش: درک مسیحیان از آفرینش باید با توجه به یافته‌های علمی درباره تکامل، مورد بازبینی قرار گیرد.

۴. بازاندیشی درباره انسانیت: مفهوم انسانیت و تجسد الهی باید در پرتو نظریه تکامل، مورد بازنگری قرار گرفته و تعبیر جدیدی از آن ارائه شود.

در دنیای امروز دو نیروی متضاد وجود دارد: میل به پیشرفت بشری و جست‌وجوی معنویت. دشاردن معتقد است جدایی این دو نیرو منجر به تعارضات فردی و اجتماعی می‌شود. او پیشنهاد می‌کند که مسیح به‌عنوان پلی میان زمین و آسمان، این دو را متحد سازد. بدین ترتیب، بشریت می‌تواند هم به پیشرفت و هم به ارتباط معنوی با خداوند دست یابد. از دید او، «عرفان پیشرفت بشریت» و «عرفان عشق» برای تکامل انسان لازم و مکمل یکدیگر هستند.

دشاردن برای حل تناقض میان مسیحیت و تکامل، خدا را نه خالق بیرونی، بلکه نیرویی درونی می‌داند که جهان را به سوی کمال هدایت می‌کند. او باور دارد خدا به صورت مستقیم در طبیعت عمل می‌کند، اما درک علمی از آن ممکن نیست.

او دو مدل برای توضیح دخالت خدا پیشنهاد می‌کند: مدل مکانیکی با افزودن «فتر خدا» و مدل تعاملی با تغییر روابط بین عوامل. خدا به‌عنوان نیرویی درونی، هم‌زمان و فردی بر موجودات تأثیر می‌گذارد. این تأثیر پنهان و غیرقابل مشاهده است، اما بر جریان کلی جهان اثر دارد و هماهنگ با قوانین طبیعت عمل می‌کند، بدون اینکه زنجیره علل و معلول را مختل کند. دشاردن با تأکید بر دیدگاهی پویا، جهان را نه مجموعه‌ای ثابت، بلکه کلی در حال تکامل می‌بیند. او از مفاهیمی چون تکامل و خلاقیت بهره می‌گیرد تا جایگاه انسان در جهان را عمیق‌تر تبیین کند.

وی با بررسی سلول‌های ساده، منشأ حیات را در پیوند عمیق جهان زنده و غیرزنده می‌بیند و زندگی را نتیجه سازمان‌دهی پیچیده و پویا در ماده می‌داند.

او معتقد است جهان به سمت نقطه امگا، نقطه وحدت و کمال، تکامل می‌یابد. این فرایند با افزایش آگاهی جمعی در نواسفر و حرکت به سوی امگا همراه است. دشاردن این نظریه را با مسیحیت مرتبط کرده و امگا را همچون لوگوس مسیحی می‌داند که همه چیز را جذب می‌کند.

برخلاف داروین که تکامل را تصادفی می‌داند، دشاردن آن را هدفمند و مقدس می‌شمارد و پیش‌بینی می‌کند که انسان با علم و فناوری به فرا انسانی و وحدت با جهان خواهد رسید.

پی‌نوشت

۱. عرفان (Mysticism) تجربه مستقیم از جنبه‌های غیرمادی و غیرقابل توصیف وجود می‌گردد. در واقع، عرفان به دنبال ارتباط بین فرد و واقعیت بزرگتری است که فراتر از دنیای مادی قرار دارد. این ارتباط در عرفان به وسیله تجربه شخصی، خودآگاهی، و تفکر عمیق برقرار می‌شود. در برخی از دین‌ها، عرفان به‌عنوان یک جنبه مهم در تعالیم و عملکرد مذهبی مطرح است. به‌عنوان مثال، در مسیحیت، عرفان به دنبال شناخت و تجربه مستقیم از خدا و عشق به او است. میستیسیسم پیشرفت بشریت به دنبال یافتن معنای زندگی در تلاش‌های جمعی بشر برای بهبود جهان است، در حالی که میستیسیسم عشق بر تجربه وحدت عمیق با خدا یا دیگری از طریق عشق تمرکز دارد. دشاردن معتقد است که این دو نوع میستیسیسم لازم و ملزوم یکدیگر هستند.

منابع

- اژدر، علی‌رضا (۱۳۹۱). «بررسی انتقادی نظریه حرکت جوهری ملاصدرا»، فصلنامه حکمت صدرایی، دوره ۱، شماره ۱، صص ۷-۲۱.
- رنجبرزاده، فرزانه؛ جوارشکیان، عباس و حسینی شاهرودی، سید مرتضی (۱۳۹۹). «عدم مرز میان مجرد و مادی در تفکر صدرایی»، مجله آموزه‌های فلسفه اسلامی، دوره ۱۵، شماره ۲۷، صص ۱۱۹-۱۴۰.
- شجاری، مرتضی؛ و علیزاده، جعفر (۱۳۹۱). «ارتباط مراتب انسان با مراتب هستی از دیدگاه ملاصدرا»، فصلنامه انسان‌پژوهی دینی، دوره ۹، شماره ۲۷، صص ۵-۲۷.
- شه‌گلی، احمد (۱۳۹۱). «ملاک تمایز مادی و مجرد چالش‌ها و راهیافت‌ها»، معارف عقلی، دوره ۷، شماره ۱، صص ۱۱۱-۱۴۶.

نصر، سید حسین (۱۳۸۷). *انسان و طبیعت: بحران معنوی انسان مدرن*، ترجمه: عبدالرحیم گواهی، تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی.

Dawkins, R. (1976). *The Selfish Gene*, New York: Oxford University Press.

Teilhard de Chardin, P. (1955). *The Phenomenon of Man*, New York: Harper & Brothers.

Teilhard de Chardin, P. (1957). *The Divine Milieu*, New York: Harper & Row.

Teilhard de Chardin, P. (1959). *The Future of Man*, New York: Harper & Row.

Teilhard de Chardin, P. (1962). *Human Energy*, New York: Harcourt, Brace & World.

Teilhard de Chardin, P. (1969a). *How I Believe*, New York: Harper & Row.

Teilhard de Chardin, P. (1969b). *Hymn of the Universe*, New York: Harper Collins College.

The Nicene Creed. (325 A.D.). *Creeds of Christendom*, ed. by: Philip Schaff. Grand Rapids: Baker Book House.